

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2024 | 2. SZÁM
LXVI. ÉVFOLYAM

Csermelyi József
Gosztonyi János püspök hamis oklevele?

Fóti Miklós
A budai vilájet dunai kapudánsága a 16. században

Sz. Simon Éva
Egy határvidéki szandzsák születése – Szigetvár

Gebei Sándor
A *Pragmatica Sanctio* törvényerőre emelése
az Erdélyi Fejedelemségben

Ana Biočić
Egyház és állam a 19. századi Horvátországban

Erős Vilmos
Mályusz Elemér szellemtörténeti 19. százada

Neuspiller Ferenc
Földgáz vagy szankciók?
Az olasz–szovjet kapcsolatok a kis hidegháború idején

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, † OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2024-es évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVI. évfolyam, 2024. 2. szám

TANULMÁNYOK

Csermelyi József Gosztonyi János püspök hamis oklevele?	189
Fóti Miklós A budai vilájet dunai kapudánsága a 16. században	201
Sz. Simon Éva Egy határvidéki szandzsák születése – Szigetvár. Az oszmán polgári és katonai igazgatás kiépülésének logikája a szigetvári szandzsák birtokadományozásainak példáján keresztül	221
Gebei Sándor A <i>Pragmatica Sanctio</i> törvényerőre emelése az Erdélyi Fejedelemségben	243
Ana Biočić Egyház és állam a 19. századi Horvátországban	261
Erős Vilmos Történelem és filozófia. Mályusz Elemér szellem- történeti 19. százada. Forrásközlés és interpretáció	273
Neuspiller Ferenc Földgáz vagy szankciók? Az olasz–szovjet kapcsolatok a kis hidegháború idején	293
MEGEMLEKEZÉS	
Kaposi Zoltán Orosz István (1935–2024)	315

FÖLDGÁZ VAGY SZANKCIÓK?

Az olasz–szovjet kapcsolatok a kis hidegháború idején

NEUSPILLER FERENC

NATURAL GAS OR SANCTIONS?

Italian–Soviet Relations during the Little Cold War

After about a decade and a half of détente, relations between the two superpowers deteriorated in the late 1970's, affecting the two federal systems. In the era of the Little Cold War, Italy, as a member of NATO and one of the most loyal allies of the United States, sought to demonstrate its commitment to Washington. Meanwhile, however, its economy's rather volatile performance meant that it needed the Soviet market and Soviet's natural gas and oil to meet its energy needs. For this reason, it could not sever its ties with Moscow. The paper shows how Italian governments have sought to resolve this apparent contradiction and how Rome has taken on a role in resuming dialogue and détente between the two superpowers.

Keywords: Italian–Soviet relations, natural sources, sanctions, NATO, Little Cold War

A kis hidegháború és az olasz–szovjet kapcsolatok

Mintegy másfél évtizedes enyhülést követően az 1970-es évek végén a két szuperhatalom viszonya megromlott, ami hatással volt a két szövetségi rendszerre is. A kis hidegháború korszakában Olaszország, mint a NATO tagja és az Egyesült Államok egyik leghűségesebb szövetségese, igyekezett bizonyítani elkötelezettségét Washington iránt. Mindeközben azonban gazdaságának meglehetősen ingadozó teljesítménye miatt szüksége volt a szovjet piacra, és energiaszükségeit fedezésére pedig a szovjet földgázra és kőolajra. Emiatt nem szakíthatta meg kapcsolatait Moszkvával. A tanulmány azt mutatja be, hogy ezt a látszólagos ellentmondást az olasz kormányok hogyan igyekeztek megoldani, illetve hogy Róma milyen szerepet vállalt magára a két szuperhatalom közötti párbeszéd újra-felvételében és az enyhülés folytatásában.

A magyar hírszerzés 1980 februárjában olyan információk birtokába jutott, melyek szerint a NATO 1979. decemberi brüsszeli ülésén Olaszország az Egyesült Államokkal, Kanadával, Nagy-Britanniával, Franciaországgal és a Német Szövetségi Köztársasággal kar-

Neuspiller Ferenc, történész.

öltve tervet dolgozott ki felforgató tevékenységek végrehajtásáról a Varsói Szerződés egyik tagállamában. A hat országnak ezzel az volt a célja, hogy a Varsói Szerződés és a Szovjetunió inkább befelé figyeljen, és ne legyen képes aktív szerepet vállalni a nemzetközi konfliktusokban.¹ A döntés háttérében minden bizonnyal az állt, hogy 1979 decemberében a Szovjetunió megtámadta Afganisztánt, ami alapjaiban változtatta meg a két szuperhatalom és a két szövetségi rendszer egymáshoz való viszonyát az 1980-as években.

Az Afganisztánban zajló polgárháborúra reagálva a Szovjetunió 1979. december 12-én döntött a katonai megszállás mellett. Tizenöt nappal később, december 27-én meg is indult a szovjet támadás Szokolov marsall vezetésével, és bár a városokat megszállták, a kommunikációs központokat és közlekedési csomópontokat elfoglalták, illetve sikeresen likvidálták az afgán kormányt, a lakosság országos felkelést robbantott ki a megszállók ellen. Mivel a szovjet hadsereg nem volt felkészülve a terepviszonyokra, az éghajlatra és az ellenséges erők ellenállására, az afganisztáni háború tíz évig elhúzódott. Ez többek között a korábban az afgán lázadóknak amerikai pénzen vásárolt fegyvereinek, illetve a vidéki papság által kihirdetett dzsihádnak volt köszönhető, melynek következtében a mudzsahedineknek nevezett afgán harcosok sikerrel vették fel a küzdelmet a szovjet hadsereggel szemben.²

A már említett 1979. decemberi brüsszeli NATO-csúcsértekezleten a jelenlévők a felforgató tevékenységek megszervezésén kívül megszavazták a kettős határozatot. Ennek értelmében egyes nyugat-európai országok amerikai rakétákat és robotrepülőgépeket fogadnak be, melyeket 1983-tól kezdenek el telepíteni. A telepítésig azonban a Szovjetunió időt kap arra, hogy a közepes hatósugarú rakéták kérdését rendezze Európában.³ A határozat kimondta:

„A miniszterek [...] a Szövetség összérdekének legjobban úgy tesznek eleget, ha a két párhuzamos és egymást kiegészítő kérdést, nevezetesen a közepes hatótávolságú rakéták korszerűsítését és a fegyverkezés ellenőrzését összekapcsolják. A miniszterek ezért elhatározták, hogy a NATO közepes hatótávolságú rakétapotenciálját amerikai földi telepítésű rendszerek felépítésével korszerűsítik. Ezek a rendszerek 108 kilövő állást foglalnak magukban a Pershing-II rakéták részére, amelyek a jelenlegi Pershing-I rakétákat fogják felváltani, valamint 464 földi irányítású szárnyas rakétát...”⁴

Ezek közül a rakéták közül Olaszország 96 darab telepítését vállalta.⁵ Az elhatározás oka az volt, hogy a római kormány fenyegetőnek érezte a szatellitállamokban található vadász-

- 1 Információs jelentés. Bp., 1980. február 11. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (=ÁBTL) Hálózati, operatív és vizsgálati iratok (1851) 1945–1990 (2006). 3. szekció. A BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt dossziék. Mt. dossziék. „Von Schiller”. 867/14. 279. (= 3.2.3. Mt. 867.)
- 2 Varga Csaba Béla: *Afganisztán a legyőzhetetlen*. Bp., 2010. 190–198.
- 3 Horváth Jenő – Paragi Beáta – Csicsmann László: *Nemzetközi kapcsolatok története 1941–1991*. Bp., 2014. [3. jav. kiad.] 225.
- 4 Fischer Ferenc: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai 1941–1991*. Bp., 1996. 320.
- 5 Horváth–Paragi–Csicsmann: *Nemzetközi kapcsolatok*, 225.

és könnyűbombázókat, és még ennél is nagyobb fenyegetésként élte meg az SS–20-ok telepítését a Szovjetunió területén, melyek ellen Olaszország nem rendelkezett hatékony védelemmel.⁶

Miközben Olaszország tartott a szovjet fegyverkezéstől és beleegyezett 96 amerikai rakéta telepítésébe saját területén, sőt, a magyar hírszerzéshez került információ szerint ennek a dupláját is vállalta, közben azonban folytatta kelet-európai beruházásait.⁷ Itália ezenkívül hiteleket nyújtott, kölcsönöket folyósított és nyersanyagokat szállított a Varsói Szerződés tagállamaiba.⁸ Ez a fajta kettősség jól jellemezte Olaszország kapcsolatait a szatellitállamokkal és a Szovjetunióval a kis hidegháború éveiben. Egyrészt igyekezett kimutatni hűségét a NATO és az Egyesült Államok iránt, ugyanakkor elsősorban gazdasági érdekekből nem szakíthatta meg kapcsolatait a szocialista országokkal. A kettősség megfigyelhető az 1980-as moszkvai olimpiai játékok bojkottjához való hozzáállásban is, melyet Carter amerikai elnök hirdetett meg a Szovjetunió afganisztáni inváziójára válaszul. Az amerikai felhíváshoz végül 62 ország csatlakozott, az olasz sportvezetők és a politikai erők azonban eltérően fogadták a bojkottra való felszólítást.⁹ Miközben az olasz külügyminisztérium támogatta az amerikai kezdeményezést, addig az olasz politikai élet egyik vezető alakja, Giulio Andreotti kifejezetten elítélte.¹⁰

Az olimpiai bojkott azonban csak az egyik része volt azoknak a megtorló intézkedéseknek, amelyeket a Carter-adminisztráció hozott a Szovjetunióval szemben. Az amerikai elnök megtiltotta a Szovjetunióba irányuló gabona és technológiai *know-how* exportját, belekezdett az amerikai fiatalok összeírásába egy esetleges sorozás céljából, katonai és orvosi segítséget nyújtott a mudzsahedineknek, valamint bejelentette az első csapás lehetőségét, igaz, főleg a megtorló ellencsapásokra igyekezett helyezni a hangsúlyt. Mindezek mellett kiadta az 59-es számú elnöki direktívát, melynek értelmében a Pentagon 47 milliárd dollárt kapott új fegyverrendszerek kialakítására és a nukleáris stratégia megváltoztatására; 1980. januári elnöki deklarációjában pedig kijelentette, hogy ha kell, az Egyesült Államok fegyveres erővel is szabadon tartja a Perzsa-öböl környékét. Carter igyekezett nyugat-európai szövetségeseit is rávenni arra, hogy vegyenek részt a büntető intézkedésekben, azonban Nyugat-Európa értelmetlennek tartotta a szankciókat, hiszen ezzel elvesztette volna a szovjet piacot. Ráadásul az amerikai szállítások kiesése lehetőséget adott arra, hogy a nyugat-európai országok növeljék exportjukat a Szovjetunió irányába. Míg az elnöki döntés következtében az amerikai–szovjet kereskedelem 60%-os

6 Note. [1979. január 27.] Letter by the Minister of Foreign Affairs Forlani to the Minister of Defense Ruffini, and Ruffini's reply with attachment General Staff of Defense. Archivio Storico Istituto Luigi Sturzo. Archivio Giulio Andreotti (= ASILS AGA) Archivio Andreotti's NATO Series. 7. (<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/letter-minister-foreign-affairs-forlani-minister-defense-ruffini-and-ruffinis-reply>). Legutóbbi megtekintés: 2023. március 23.)

7 Információs jelentés. Bp., 1980. augusztus 5. ÁBTL 3.2.3. Mt. 867/14. 319.

8 Információs jelentés. Bp., 1980. november 20. Uo. Mt. 867/15. 20.

9 Horváth–Paragi–Csicsmann: *Nemzetközi kapcsolatok*, 263.

10 Tito Forcellese: *“Il senso dei nostri limiti”*. *Andreotti e i rapporti italo-sovietici*. Milano, 2020. 205.

visszaesést produkált, addig a francia–szovjet 100, az olasz–szovjet kereskedelem pedig 35%-os növekedést könyvelhetett el.¹¹

Olaszországnak szüksége volt a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatainak fenntartására, hiszen az ország komoly gazdasági problémákkal küzdött az 1980-as évek elején. Spadolini miniszterelnöknek meg kellett küzdenie a magas deficittel, illetve az ipari termelés csökkenésével, amihez szüksége volt a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok fenntartására, fejlesztésére.¹² Ráadásul az amerikai szankciók negatívan érintették a szibériai gázvezeték ügyét, márpedig a gáz az olasz külpolitika kulcsfaktora volt.¹³ E miatt a gazdasági érdekeltség miatt mondhatta azt Andreotti, aki elítélte az afganisztáni inváziót, mivel azt a nemzetközi együttműködés elleni támadásként értékelte, hogy vissza kell építeni a kölcsönös bizalmat, akármennyire hosszú folyamat is lesz az.¹⁴ A kölcsönös bizalom visszaépítése már csak azért is fontos volt Rómának, mert a békétől és erőegyensúlytól függött Olaszország gazdasági fejlődése, nemzetközi helyzete és politikai rendszere.¹⁵

Az olasz politikai rendszer pedig egyáltalán nem volt stabil az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején. Bár a baloldali terrorizmus ellen az olasz hatóságok keményen felléptek, és Dalla Chiesa vezetésével az Arma dei carabinieriin belül létrejött egy speciális egység a terrorizmus ellen, a jobboldali akciókat még egy ideig nem sikerült visszaszorítani. 1980. augusztus 2-án az olasz történelem egyik legsúlyosabb merényletében, melyet a bolognai pályaudvaron hajtottak végre, 83 ember vesztette életét, és további 200 megsebesült.¹⁶ Ráadásul kevesebb mint egy évvel később az olasz politikai élet kiemelkedő alakjai hangos botrányba keveredtek. 1981 márciusában az olasz pénzügyőrök emberei több helyszínre kiterjedő házkutatást tartottak, melynek során egy frosinonei gyárban megtalálták a P2 nevű jobboldali szabadkőműves páholy tagjainak listáját, melyen több száz ismert politikus, államtitkár, újságíró, bankár neve szerepelt. Hosszú habozás után Forlani miniszterelnök úgy döntött, hogy a listát nyilvánosságra hozza, ami saját bukását is eredményezte.¹⁷

A már említett gázvezeték sorsa volt a fő kérdés Colombo 1980. november 9–10-i moszkvai látogatásának, ahol az olasz külügyminiszter tárgyalta Brezsnyevvel és Gromikóval is. A római magyar nagykövetség szerint Róma ezzel az úttal szerette volna bizonyítani az Egyesült Államoktól való bizonyos távolságát, illetve aktívabb szerepvállalását a Kelet–Nyugat közötti kapcsolatok fejlesztésében.¹⁸ Ez utóbbi egyáltalán nem meglepő az olasz külpolitikában, hiszen Rómát ekkor már mintegy harminc éve ugyanaz a két cél

11 Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek*. Bp., 2014. 563–565.

12 Giuseppe Mammarella: *L'Italia contemporanea (1943–2011)*. Bologna, 2012. 456.

13 Giuseppe Mammarella – Paolo Cacace: *La politica estera dell'Italia. Dallo stato unitario ai nostri giorni*. Róma, 2010. 244.

14 Forcellese: *Il senso dei nostri limiti*, 204.

15 Sergio Romano: *Guida alla politica estera italiana. Da Badoglio ai nostri giorni*. Milánó, 2019. 214.

16 Mammarella: *L'Italia contemporanea*, 437.

17 Andreides Gábor: *Egy megbízható elvtárs. Száll József útja az MKP-tól a P2-ig*. Bp., 2019. 208–210.

18 Jelentés. Bp., 1980. november 18. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Külügyminisztérium. TÜK-iratok. XIX-J-1-j. Olaszország, 1980/111. d. (= XIX-J-1-j. KÜM TÜK.)

vezette a nemzetközi kapcsolatok alakításában: az amerikai védelem alatti maximális biztonság elérése, közben viszont nagymértékű autonómia a kelet-európai országokkal és a Szovjetunióval való viszonyban.¹⁹ Mivel Colombo útjának célja a Szovjetunióval való aktív kapcsolat kialakítása volt, ezért a tárgyalásokon nem került előtérbe Afganisztán helyzete. Annak ellenére, hogy a találkozózt Róma pozitívnak ítélte meg, a két fél álláspontját nem sikerült közelíteni a nemzetközi kérdésekben. Olaszország elutasította azt a szovjet javaslatot, hogy az SS-20-ok ellenében az egész nyugati előretolt védelmi rendszerről tárgyaljanak, mert Colombo szerint ez csak az eurorakéták kérdésének lehet a tárgyalóalapja. Ráadásul a Szovjetunió szerint az eurorakéták felbillentik azt az egyensúlyt, amit az SS-20-ok hoztak létre, míg az olasz külügyminiszter szerint az egyenlőtlenséget épp a szovjet hadipotenciál fejlesztése okozza.²⁰ Ezek után nem meglepő, hogy Moszkva negatívan reagált arra a Reagan kérésére felvetett olasz javaslatra, hogy a SALT-III-ról [Strategic Arms Limitation Talks] folytatandó tárgyalásokat a SALT-II ratifikálása nélkül kezdjék el. A SALT-I szerződést még 1972 májusában, Moszkvában írta alá az Egyesült Államok és a Szovjetunió. A szerződés értelmében csökkentették a szárazföldi indítású interkontinentális, valamint a tengeralattjáróról indítható ballisztikus rakéták számát, továbbá tiltották rakétaindító silók építését, és szabályozták a támadórakéták korszerűsítését.²¹ Hosszas tárgyalások után végül 1979 júniusában írták alá a SALT-II-t, mely döntött a hadászati támadófegyverek korlátozásáról és csökkentette a hadászati fegyverek hordozóeszközeinek számát.²² Mivel a SALT-II-t az Egyesült Államok végül nem ratifikálta, ezért a SALT-III-ról az érdemi tárgyalások meg sem kezdődtek.

Pár hónappal a moszkvai tárgyalásokat követően, 1981 márciusában Colombo az olasz szenátusban tartott beszédet, melyben hangsúlyozta az egyensúly helyreállításának fontosságát, melyet jelenleg a szovjet fölény borít fel, illetve felszólította a Szovjetuniót, hogy szüntesse be afganisztáni akcióját, és tartsa tiszteletben Lengyelország szuverenitását, ahol 1980 júliusában sztrájkok kezdődtek, majd egy hónappal később létrejött az Üzemközi Sztrájkbizottság Lech Wałęsa vezetésével.²³ Augusztus végén az Üzemközi Sztrájkbizottság és a kormány megállapodásának értelmében független szakszervezetek jöhettek létre, melyek később egy szervezetben egyesültek, a Szolidaritás Független Önkormányzó Szakszervezetben. A Szolidaritás népszerűségét jelzi, hogy 1981 októberében már 10 millió tagja volt. Az eseményekre válaszul Jaruzelski miniszterelnök 1981. december 13-án hadiállapotot vezetett be az országban, melynek során 10 ezer embert internáltak.²⁴ Colombo felszólításával szemben azonban egy pár hónappal későbbi hírszerzési jelentés-

19 Romano: *Guida alla politica estera*, 213.

20 Jelentés. Róma, 1980. november 21. MNL OL XIX-J-1-j. KÜM TÜK. Olaszország. 1980/11. d. 1-4.

21 Horváth-Paragi-Csicsmann: *Nemzetközi kapcsolatok*, 213.

22 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/nato-16647/fegyverzetkorlatozas-leszerelés-17791/szovjetamerikai-targyalások-17808/a-saltii-szerződés-17823/>. (Legutóbbi megtekintés: 2024. május 16.)

23 Jelentés. Bp., 1980. november 18. MNL OL XIX-J-1-j. KÜM TÜK. Olaszország. 1980/111. d. 3.; Jelentés. Róma, 1981. március 10. Uo. 1981/119. d. 1.

24 Adam Burakowski – Aleksander Gubrynowicz – Pawel Ukielski: 1989. *A kommunista diktatúra végnapjai Közép- és Kelet-Európában*. Bp., 2014. 50–52.

ből kiderült, hogy a Nyugat nem fog háborúba keveredni Lengyelország miatt, legfeljebb szankciókat vezetnek be elsősorban a Szovjetunióval szemben. A jelentés azonban kiemelte, hogy ezeket a szankciókat a nyugat-európai országok nagy része nem fogja alkalmazni, és Olaszország az amerikai rosszállás ellenére is hiteleket folyósít a gázszővezeték-program befejezésére. A jelentés kitért arra, hogy novemberben Spadolini Washingtonban járt, ahol ígéretet tett az amerikai kormánynak, hogy 1982. január 1-től 60%-kal csökkenti a szocialista országoknak nyújtott hiteleket, sőt, megemeli a kamatlábakat. Az ígéretet azonban az Egyesült Államok szkepticizmussal fogadta, ugyanis tudomására jutott, hogy az olaszok előkészületeket tettek a szankciók kikerülésére. Mindezek mellett a jelentés megerősítette azt a hírszerzési információt, mely szerint a NATO Civitavecchiában és Cagliariiban felforgató erőket képzett ki a kelet-európai országokkal szemben. A hírszerzés információi szerint ebben elsősorban olyan menekültek vettek részt, akiknek anyanyelve a célország nyelve, feladatuk pedig szabotázsakciók végrehajtása és helyi ellenálló csoportok szervezése lett volna.²⁵

A lengyelkérdés még sokáig terítéken maradt az olasz külpolitikában, mivel a NATO a helsinki konferencia miatt nem tekintette Lengyelország eseményeit belügynek, és közös megtorló intézkedéseket fontolgatott Lengyelországgal és a Szovjetunióval szemben, melyekhez Olaszország is csatlakozni kívánt.²⁶ Legalábbis egy 1982. januári nagykövetségi jelentés szerint az olasz megtorló intézkedések kidolgozás alatt álltak. A jelentés ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az intézkedések csak Lengyelországot és a Szovjetuniót érintik, a többi szocialista országot nem, miközben a már aláírt olasz-szovjet dokumentumok érvényben maradnak.²⁷ A NATO által hozott határozat egybecseng az amerikai elnök véleményével, aki egy 1981. december 18-i képviselőházi vitában „kemény politikát” hirdetett a lengyel események miatt, és követelte az olasz-szovjet gazdasági tárgyalások felfüggesztését.²⁸ Erre azonban nem került sor, sőt, az olasz gazdasági körök egyre nagyobb nyomás alá helyezték a külügyminisztert, akinek vonalvezetésével rendkívül elégedetlenek voltak a gázvezeték megépítésével kapcsolatos halogató, negatív magatartása miatt.²⁹

A gázvezeték volt az egyik témája Spadolini washingtoni tárgyalásának is. Az olasz miniszterelnök Emilio Colombo külügyminiszterrel együtt 1982 novemberében az Egyesült Államokba utazott, ahol november 3-án egyeztetéseket tartottak az amerikai elnökkel.

25 Feljegyzés. Bp., 1981. október 26. ÁBTL 3.2.3. Mt. 867/15. 77–124.

26 1973. július 3-án Helsinkiben 33 európai és 2 amerikai ország jelenlétében megnyitották az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletet (= EBEE). A július 3–7-ig tartó nyitó szakaszon a jelenlévők kifejtették elképzeléseiket az európai biztonság modelljéről, majd az 1973. szeptember 10-től 1975. július 21-ig Genfben megrendezett második szakaszban a 35 állam közötti kapcsolatok irányító elveiről és előírásairól állapodtak meg. Az EBEE ünnepélyes zárószakaszára megint csak a finn fővárosban került sor 1975. július 31. és augusztus 1. között. A záróokmány első részébe biztonságpolitikai és katonai aspektusok kerültek, a második rész a gazdasági, technikai, környezetvédelmi együttműködésről, míg a harmadik rész a humanitárius területekről, emberi jogokról és a mediterrán térségben való együttműködésről szólt. Bár a konferenciát még számos utókonferencia követte, a helsinki értekezletet tekinthetjük a hidegháborús enyhülés csúcspontjának. Lásd Horváth–Paragi–Csicsmann: *Nemzetközi kapcsolatok*, 212–214.

27 Jelentés. Róma, 1982. január 30. MNL OL XIX-J-1-j. KÜM TÜK. Olaszország 1982/112. d. 1–2.

28 Jelentés. Bp., 1982. január 7. Uo. 1982/111. d. 5.

29 Jelentés. Róma, 1982. február 22. Uo. 1982./111. d. 1.

Az egyeztetésen Spadolini közös állásponton volt Reagannel, miszerint Kelet-Európával a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat meg kell szigorítani, meg kell szüntetni a Szovjetunióknak nyújtott hitelek ajándékjellegét, és csökkenteni kell az energia- és nyersanyag-függőséget a Szovjetuniótól, ugyanakkor az amerikai elnök azt is kijelentette, hogy a gázvezeték tiszteletben tartja, és az erre vonatkozó amerikai szankciókat fel fogja oldani. Az egyeztetés során az olasz miniszterelnök és az amerikai elnök egyetértett abban, hogy folytatni kell az Egyesült Államok és a Szovjetunió között zajló genfi tárgyalásokat, melyeket még 1981 novemberében kezdtek meg a két szuperhatalom képviselői.³⁰ A tárgyalásokon az Egyesült Államok felajánlotta, hogy amennyiben Moszkva visszavonja az SS-20-okat, abban az esetben nem telepít Pershing rakétákat Európába, ezt azonban a szovjet küldöttek nem fogadták el, és csak arra bizonyultak hajlandóknak, hogy kevesebb SS-20-t telepítenek.³¹ Mivel azonban a két szuperhatalom ebben az időszakban nem állt egymással beszélő viszonyban, ezért a két fél között Olaszország vállalta a közvetítő szerepét. Előbb 1982. április 14-én folytatott Olaszország a szovjet képviselőkkel konzultációt a leszerelésről, mely szegényes eredménnyel zárult,³² majd 1982. május 26-án Nyikolaj M. Lunkov római szovjet nagykövét tartott egyórás egyeztetést az olasz miniszterelnökkel, amin a római szovjet nagykövét ismertette Moszkva fegyverzetcsökkentési javaslatait, Spadolini pedig közvetítette az amerikai álláspontot a zéró opcióról.³³

A fegyverzetcsökkentés, illetve a nukleáris fegyverek alkalmazása volt a fő téma a Stratégiai Kutatóközpont 1982. június 22-i vitáján is, ahol elhangzott, hogy a Szovjetunió az ENSZ ülésén lemondott a nukleáris fegyverek elsőként való alkalmazásáról. Ezt azonban a jelenlévők nem voltak hajlandók elhinni, hiszen Moszkvának nem volt rugalmas válaszdoktrínája.³⁴ A fegyverzetcsökkentés kérdése nem véletlenül volt ennyire fontos téma Olaszországban. Az 1980-as évek elejére a katonai erőegyensúly felbomlott, mivel a Varsói Szerződés katonai ütőereje az 1970-es évek végétől folyamatosan növekedett. A növekedésben szerepet játszott az SS-20-ok telepítése, és a szovjet déli szárny szárazföldi és légierőjének fejlesztése. Rómának az 1980-as évek elején négy kihívással kellett szembenéznie: a Varsói Szerződés fegyverrendszerének mennyiségi és minőségi fejlődése, a Földközi-tenger térségének növekvő instabilitása, a csökkenő amerikai légi-tengeri jelenlét a mediterrán térségben, illetve hogy az ország minden irányból ki volt téve támadásnak. Ezekre válaszul Olaszországnak szüksége lett modern védelmi rendszerre, ehhez azonban nem voltak meg az anyagi forrásai. Az 1970-es évek közepén elindult ugyan az olasz fegyveres erők átszervezési és modernizálási folyamata, mely magában foglalta mind a haderő, mind az operatív doktrínák újraszervezését. Erre a feladatra Henke admirális, a vezérkar főnöke már 1972-ben utalt, amikor kijelentette, hogy „a nemzeti védelmi erőknek képesnek kell lenniük önállóan beavatkozni olyan fenyegetésekkel szemben, amelyek esetében nem lehet biztonsággal támaszkodni a szövetséges nemzetek közvetlen

30 Jelentés. Washington, 1982. november 11. MNL OL XIX-J-1-j. KÜM TÜK. Olaszország. 1982/111. d. 1.

31 Horváth-Paragi-Csicsmann: *Nemzetközi kapcsolatok*, 270.

32 Jelentés. Róma, 1982. május 27. MNL OL XIX-J-1-j. KÜM TÜK. Olaszország. 1982/111. d. 1.

33 Jelentés. Róma, 1982. május 31. Uo.

34 Jelentés. Róma, 1982. augusztus 9. Uo. 1982/112. d. 1.

és azonnali együttműködésére”. Ez az új mentalitás megjelent a haditengerészet 1974-es *Fehér Könyvében* is, melyben a biztonságról egy új, autonóm felfogást fogalmaztak meg. A *Fehér Könyv* szerint Olaszországnak új beavatkozási egységeket kell felállítania, melyek nemcsak a Kelet–Nyugat konfliktusában, hanem kisebb konfliktusokban és helyi problémák kezelésében is bevetethetők.³⁵ Az olasz haderő fejlesztését 1985-ig kellett volna befejezni, ezt azonban jelentősen hátráltatta az ország gazdasági helyzete.³⁶

Az olasz fegyveres erők meglehetősen lassú fejlődése miatt Olaszországnak szüksége lett volna a Pershing-II és a cirkálórakéták minél gyorsabb telepítésére, amit viszont az olasz közvélemény jelentős része komoly ellenállással fogadott. A magyar hírszerzéshez eljutott információk arról szóltak, hogy a közvélemény befolyásolása miatt az olasz belügyminisztérium, a Servizio Informazioni e Sicurezza Democratica és a Servizio Informazione e Sicurezza Militare tárgyalásán az a döntés született, hogy a II. János Pál elleni merénylettel kapcsolatban nemzetközi összeesküvést fognak kimutatni.³⁷ A pápa ellen 1981 májusában hajtottak végre merényletet, miközben a szokásos szerdai kihallgatást végezte a Szent Péter téren. A rendőrség azonnal elfogta Mehmed Ali Ağcát, akit 1981 júniusában életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.³⁸ A pápa elleni merényletet nem csak a közvélemény befolyásolására használták fel, ugyanis a feltételezett bolgár kapcsolatokra hivatkozva a nyugat-európai országok szigorúbb intézkedéseket vezettek be a szocialista országokkal szemben. A kelet-európai országok nagykövetségeit, kultúrintézeteket, akadémiáit, valamint az onnan érkező újságírókat, üzletembereket amerikai eszközök segítségével lehallgatták, míg a cseh, magyar és szovjet nagykövetségek számos tagját persona non gratának tekintették azzal az indokkal, hogy együttműködtek szélsőséges szervezetekkel és terrorista csoportokkal.³⁹ Az intézkedések háttérében az állt, hogy Reagan amerikai elnök a nemzetbiztonságra veszélyes tényezők közé sorolta a szocialista országok hírszerzését, ami miatt növelték az amerikai és a nyugat-európai országok elhárításának hatékonyságát. A Magyar Néphadsereg Vezérkarának Felderítő Csoportfőnöksége (MN VK 2) 1984 júniusában azt jelentette, hogy az elmúlt másfél évben megélnéknült az Egyesült Államok és a nyugati országok biztonsági szolgálatainak szocialista országok állampolgárai elleni tevékenysége. Ennek következtében 1983 januárja és 1984 májusa között 30-40%-kal növekedett a kiutasítások, letartóztatások, illetve a „rendkívüli események” (átállások) száma, mely leginkább nem az Egyesült Államok területén, hanem a vele szövetséges országokban volt megfigyelhető. 1983-ban például Franciaországból Vlagyimir Ippolitovics Petrov átállásának következményeként 47 szovjet állampolgárt utasítottak ki, míg 1983 és 1985 között Nagy-Britanniában 40 személyt kényszerítettek az ország elhagyására.⁴⁰

35 Neuspiller Ferenc: A NATO „leggyengébb láncszeme”? Olaszország katonapolitikai helyzete 1963–1975. *Szakmai Szemle* 20 (2022) 94.

36 Jelentés. Róma, 1982. november 16. MNL OL XIX-J-1-j. KÜM TÜK. Olaszország. 1982/112. d. 8–9.

37 Jelentés. Róma, 1982. december 22. ÁBTL 3.2.3. Mt. 867/16. 37.

38 Gergely Jenő: *II. János Pál pápa élete és munkássága*. Bp., 1991. 157–158.

39 Jelentés. Róma, 1982. december 22. ÁBTL 3.2.3. Mt. 867/16. 12.

40 Pál István: A Katonai Felderítő Szolgálat működési feltételei a kis hidegháború idején, 1980–1984. In: *Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Szerk. Manhercz Orsolya. Bp., 2014. 419–420.

Mindeközben az olasz kémelhárítás is akcióba lépett. 1983 során több szovjet és bolgár állampolgárt is kiutasítottak Olaszországból, akiket katonai kémkedéssel vádoltak. Erre a sorsa jutott például Jurij Stepanovics Studenikin, a szovjet nagykövetség légügyi, vagy Alekszandr Alekszandroovics Zhoglo, a követség katonai attaséja. Rajtuk kívül az ország elhagyására kényszerítették Viktor Konjajevet, a Nafta Petrol társaság igazgatóhelyettesét, és Viktor Pronint, az Aeroflot kereskedelmi igazgatóhelyettesét.⁴¹ Ez utóbbit később kicserélték három olasz állampolgárra, akiket a Szovjetunióban vádoltak kémkedéssel.⁴²

A Craxi-kormány irányváltása

Az 1983-as év jelentős változást hozott az olasz belpolitikai életben és így a szovjet–olasz kapcsolatokban. Olaszország miniszterelnöke Bettino Craxi lett, aki megalakíthatta az első szocialista vezetésű kormányt az ország történetében. Az ötpárti koalíciónak köszönhetően a védelmi miniszter Spadolini lett, míg a külügyminisztérium élére Andreotti került.⁴³ Éveken keresztül ez a három személy szabta meg az olasz külpolitikai élet irányvonalát, és bár alapvetően folytatták elődeik munkáját, elsősorban Andreottinak köszönhetően az olasz kormány nyitottabbá vált a Moszkvával való párbeszédre, mivel Rómában úgy vélték, hogy a lengyelországi események, a pápa elleni merénylet bolgár szála, a koreai repülő lelovése, valamint Brezsnyev halála miatt a Szovjetunió vezető szerepe krízisbe került.⁴⁴

Az 1980-as évek elején a Szovjetunióban az volt a legnagyobb kérdés, hogy a szuperhatalom képes lesz-e választ adni a világgazdaság és a világrendszer átalakulására, illetve képes lesz-e megakadályozni az államgazdaság összeomlását. Brezsnyev hosszú betegséget követően 1982. november 10-én hunyt el, az utódlási harcokból pedig Andropov került ki győztesen.⁴⁵ Andropov a Szovjet Kommunista Párt főtitkáráként igyekezett helyreállítani a párt morális tekintélyét, illetve próbálta demokratizálni a szovjet politikai és gazdasági irányítást, és megállítani a technológiai szakadék növekedését.⁴⁶ Ez a változás a Szovjetunióban pozitívan hatott a szovjet–olasz kapcsolatok alakulására. Annak ellenére, hogy a kelet–nyugati viszonyok megromlottak, és magas szintű személyes találkozók nem voltak az olasz külügyminiszter 1980-as moszkvai útját követően, 1983 nyarától a két ország viszonyában lassú változás következett be. 1983. május 19-én az olasz külügyminisztérium levelet írt Moszkvának, amelyre június 23-án meg is érkezett a szovjet külügyminiszter válasza. A válaszlevél megérkezése előtt Gromiko a Legfelsőbb Tanácsban tartott beszédében kiemelte, hogy Olaszország az egyik legfontosabb európai ország, amelyikkel a Szovjetunióknak fejlődő a kapcsolata, és hangsúlyozta Olaszország folyamatosan növekvő

41 *Paese Sera* 1983. november 12. ASILS AGA 327.689.27. URSS. Rapporti con l'Italia. 1983. (= 327.689.27.6.)

42 KÜM sajtóközlemény. Róma, 1983. augusztus 11. ASILS AGA 327.689.27.6.

43 Mammarella: *L'Italia contemporanea*, 468–469.

44 Romano: *Guida alla politica estera*, 212.

45 Krausz Tamás: *A Szovjetunió története 1914–1991*. Bp., 2008. (A Rövid XX. Század) 196.

46 Krausz: *A Szovjetunió*, 197.

szerepét a nemzetközi szinten.⁴⁷ Ennek bizonyítéka a kereskedelmi forgalom folyamatos növekedése volt: míg 1981-ben a Szovjetunióba irányuló olasz export 1467,9 milliárd líra volt, addig a következő évben már 2042,5 milliárd, az ebben az időszakban onnan érkező import pedig 3536,9 milliárdról 4788,6 milliárdra nőtt. A gazdasági kapcsolatok tovább javultak 1983-ban. Az év első felében a Szovjetunióba irányuló kivitel 888 milliárd líráról 1406,0 milliárd lírára bővült az egy évvel korábbi adatokhoz képest, a behozatal pedig 218,5 milliárdról 2386,6 milliárdra nőtt szintén ebben az időszakban. Ezekből a számokból kiolvasható az is, hogy Olaszország 1983-ban csökkentette negatív kereskedelmi mérlegét a Szovjetunióval szemben. Ugyanakkor azt is érdemes kihangsúlyozni, hogy a Moszkvával való kereskedelem kis részét képezte csak Olaszország gazdasági kapcsolatainak, hiszen 1983 első félévében a Szovjetunióból érkező import az összes olasz importnak mindössze 4,2%-át, míg az oda irányuló export az összes olasz kivitelnek a 2,7%-át tette ki.⁴⁸

A kereskedelmi, és mint látni fogjuk, a politikai kapcsolatok annak ellenére fejlődtek Olaszország és a Szovjetunió között 1983-ban, hogy Moszkvában nem igazán rajongtak az új olasz miniszterelnökért, Craxiért. Andropovék úgy gondolták, hogy a szocialista miniszterelnök programja nem sokban különbözik elődei politikájától, aki ráadásul militarista hozzáállásával Olaszországot nukleáris rakétafegyverekkel teli térré változtatta, és roszszindulatú támadást indított a leninizmus ellen. Ugyanakkor pozitívan ítélték meg a külügyminiszter, Giulio Andreotti személyét, akinek korábbi kormányaira úgy emlékeztek Moszkvában, mint amelyek a lehető legjobbak voltak Olaszországban.⁴⁹ A külügyminiszter a római magyar nagykövetség szerint a kelet-nyugati kapcsolatok egyik legnagyobb támogatója, aki kezdeményező szerepet vállal a két szuperhatalom és a két blokk közötti viszony helyreállításában. Ebből a célból Andreotti már októberben kijelentette, hogy találkozni szeretne szovjet kollégájával, azonban Gromiko szerint ez a találkozó még nem volt időszerű.⁵⁰

Gromiko az eurorakéták telepítése miatt tartotta időszerűtlennek a találkozót Andreottival. A fejlődő gazdasági kapcsolatok és az olasz külügyminiszter barátságos hozzáállása ellenére ugyanis Olaszországban folytatódott a rakétatelepítés, melyet az olasz kormány a legfontosabb lépésnek tartott 1983-ban. A kabinet többször is kijelentette, hogy a munkálatok a tervezett ütem szerint haladnak, és ha csak Genfben nem lesz előrehaladás a két szuperhatalom tárgyalásában, akkor a comisói bázis határidőre elkészül. Ezt természetesen az Egyesült Államok is támogatta. Reagan 200 millió dollárt adott Rómának a comisói beruházásra,⁵¹ az amerikai védelmi miniszter, Weinberger pedig meglehetősen cinikusan kijelentette, hogy „a rakétákat telepítik, a többit meg majd meglátjuk”.⁵²

Az Egyesült Államoknak azért volt annyira fontos az európai rakétatelepítés, mert ezzel szerették volna kiegyensúlyozni a szovjet fölényt. A NATO hajlandó volt elfogadni, hogy egy bizonyos szintű marginális szovjet fölény megmaradjon Európában, és azt fel-

47 Az olasz Külügyminisztérium feljegyzése. Róma, 1983. augusztus 8. ASILS AGA 327.689.27.6. 1–3.

48 Feljegyzés. Róma, 1983. október 13. ASILS AGA 327.689.27.6.

49 Az olasz Külügyminisztérium sajtóközleménye. Róma, 1983. szeptember 11. ASILS AGA 327.689.27.6.

50 Jelentés. Róma, 1983. október 12. MNL OL XIX-J-1-j. KÜM TÚK. Olaszország. 1983/101. d.

51 Jelentés. Róma, 1983. szeptember 4. Uo. [1–3.]

52 Jelentés. Róma, 1983. október 19. Uo.

tételezték, hogy Moszkva be is éri ennyivel, ehhez azonban a Szovjetunióknak csökkentenie kellett volna a Nyugat-Európát elérő rakétáinak a számát. A Szövetség vezetői abban reménykedtek, hogy ez a tárgyalási kiindulópont vissza fogja csalogatni a szovjet képviselőket a tárgyalóasztalhoz. Ugyanakkor Brüsszelben meg voltak győződve arról, hogy a Szovjetunió célja egyrészt megakadályozni a NATO rakétáinak telepítését, másrészt megosztani a Szövetséget, hogy ezzel az Egyesült Államokat eltávolítsák Európából, mindent annak érdekében, hogy az eurorakéták szempontjából Moszkva meg tudja őrizni monopóliumát. Emiatt viszont Nyugat-Európában nehezen elképzelhetőnek tartották, hogy a Szovjetunió valóban meg akar egyezni a Szövetséggel.⁵³

A NATO ülésén felvázolt amerikai terveket Paul Nitze, az Egyesült Államok elnökének fegyverzet-ellenőrzési tanácsadója ismertette részletesebben a Szovjetunióval. Ennek értelmében az Egyesült Államok feladná európai rakétatelepítési terveit, míg a Szovjetunióknak csökkentenie kellene az európai térségben található rakétáinak számát. Amennyiben ez bekövetkezne, mindkét szuperhatalom 572 rakétával rendelkezne Európában, ami azt jelentené, hogy a Szovjetunió megtarthatna több mint 120 SS-20-as rakétát Európában. Az Egyesült Államok szerint minden más megállapodásról, például a START-ról,⁵⁴ csak azt követően lehetne tárgyalni, hogy ez a rakétatelepítési megállapodás már megszületett. Bár Nitze javaslatát a szovjet küldöttek érdeklődve hallgatták, és pozitív fogadtatásban részesült Moszkvában is, Andropov azt üzentte a közvetítő olasz kormányknak, hogy a Szovjetunió nem hajlandó elfogadni a középtávú nukleáris rakéták ellenőrzésének tervét, ezért a tárgyalások ismét holtpontra jutottak.⁵⁵

A korábbi évek meglehetősen fagyos hangulata után 1984-ben fordulat következett be az olasz-szovjet kapcsolatokban. Lunkov római szovjet nagykövet szerint az azt megelőző időszakban hullámozott a két ország viszonya, de az 1984-es esztendőt úgy értékelte, mint az egyik legpozitívabb év Róma és Moszkva kapcsolatában.⁵⁶ A viszony fejlődéséhez minden bizonnyal hozzájárultak azok a gesztusok, amelyeket az olasz kormány tett a Szovjetunió irányába 1983 végén. Előbb Migliuolo moszkvai olasz nagykövet felkereste egy olasz katona sírját a Szovjetunióknak,⁵⁷ majd az olasz külügyminisztérium döntése értelmében részt vett az 1983. november 7-én a Vörös téren szervezett megemlékezésen, ezzel megtörve a nagykövetségek bojkottját, amit 1980-ban az afganisztáni szovjet invázió után vezettek be.⁵⁸

Az olasz-szovjet kapcsolatokban a legfontosabb kérdés természetesen továbbra is a gázvezeték kérdése volt. A római magyar nagykövetség szerint ehhez a legkedvezőbb

53 "Prospects of resuming the FNI negotiations". 1983. december 5. ASILS AGA Archivio Andreotti's NATO Series. Telegram by Ambassador Rinaldo Petrignani. 2-5. (<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/telegram-ambassador-rinaldo-petrignani-prospects-resuming-fni-negotiations>. Legutóbbi megtekintés: 2023. március 23.)

54 A START [Strategic Arms Reduction Talks] egyezményt végül kilencévi tárgyalást követően, 1991. július 30-án írta alá George H. W. Bush amerikai elnök és Gorbacsov. Lásd Fischer: *A megosztott világ*, 347.

55 Feljegyzés. Róma, 1983. november 18. ASILS AGA 327.689.27.6. 1-2.

56 *La Nazione* 1984. december 29. ASILS AGA 327.689.27.7. 1984.

57 Feljegyzés. Róma, 1983. november 7. ASILS AGA 327.689.27.6.

58 *Stampa Sera* 1983. november 7. Uo.

pillanat 1982-ben volt, ezt azonban a nemzetközi helyzet miatt az olasz kormány elhalsztotta. Az olasz miniszterelnök a szovjet gáz vásárlása és a vezeték megépítése mellett foglalt állást, ugyanakkor 1984-ben már kisebb szükség volt a szovjet gázra, mint korábban. Ennek okai egyrészt az országban bekövetkezett gazdasági pangás, másrészt a kormány által bevezetett energiatakarékossági intézkedések voltak. Mindeközben Róma igyekezett növelni az olaj vásárlását Algériából és Líbiából, ami tovább csökkentette igényét a szovjet gázra, ezért a vezeték megépítésével egyelőre Craxiek nem is foglalkoztak.⁵⁹ Ez a tény szerepet játszhatott abban, hogy Olaszország 1984-ben folytatta a rakétatelepítési programot. Spadolini márciusban kijelentette, hogy a hó végére bevethetővé teszik a comisói rakéták egy részét. Bár a honvédelmi miniszter nem közölt számokat, a római magyar nagykövetség szerint egyelőre 16 rakétáról volt szó. Ugyanakkor Spadolini azt is hozzátette, hogy Olaszországnak további időre van szüksége ahhoz, hogy a kiegészítő struktúrákat és a kiképzést végre tudják hajtani.⁶⁰

Néhány hónappal később Spadolini egy parlamenti vita közben megerősítette, hogy Comisóban egyelőre 16 rakétát helyeztek üzembe. Kihangsúlyozta, hogy az adott pillanatban nincs szó mind a 112 rakéta telepítéséről, csak arról az első 16-ról, amit már üzembe is helyeztek, és bár még kell idő a begyakorláshoz és a bázis teljes befejezéséhez, ezek a rakéták gyakorlatilag már hadra foghatóak. Ugyanakkor bevetésükhöz kettős kulcs szükséges, vagyis mindenképpen kell az olasz kormány beleegyezése. A rakétatelepítést azzal indokolta, hogy így nőtt Olaszország szerepe és felelőssége a nemzetközi politikai színtéren. Szerinte az SS-20-ok miatt a Szovjetunió előnybe került a fegyverkezés területén, ezért az enyhítés békés útjához kell az atomfegyverek elrettentő ereje, és az európai fegyverzeti egyensúly megteremtése. A telepítés ellenére azonban Spadolini szerint van lehetőség a tárgyalásra a kiegyensúlyozott és ellenőrzött fegyverzetcsökkentésről, s Olaszország kész részt venni a Szovjetunióval folytatott tárgyalásokon a telepített rakéták számának korlátozásáról, csökkentéséről, vagy akár a teljes leszerelésről.⁶¹ Ezeket a tárgyalásokat azonban megnehezítette, hogy a két szuperhatalom és a két blokk egymást hibáztatta a feszült kapcsolatok miatt. Míg az Egyesült Államok és a NATO szerint a Kelet-Nyugat kapcsolatokban a feszültséget a Szovjetunió okozza azzal, hogy nem hajlandó változtatni álláspontján a lefegyverzésről, elutasítja a START és a közepes hatótávolságú nukleáris erőkről [Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty ; = INF] szóló szerződés fűzóját, és nem hajlandó a telepített eurorakétáit kivonni, addig Moszkva véleménye az volt, hogy a két fél közötti viszony romlásáért Washington a felelős, hiszen folytatja rakétáinak telepítését a nyugat-európai államokba. A két fél közötti feszültség eredménye egy újabb, ezúttal a Los Angeles-i olimpia bojkottja lett.⁶²

59 Jelentés. Róma, 1984. február 15. MNL OL XIX-J-1-j. KÜM TÜK. Olaszország. 1984/116. d. 1.

60 Jelentés. Róma, 1984. április 11. Uo. 1984/117. d. 1-2.

61 Jelentés. Róma, 1984. május 7. Uo. 1-3.

62 "Problems related to security and disarmament". 1984. május 29. ASILS AGA Andreotti's NATO Series. Memorandum by Ministry of Foreign Affairs. 1-4. (<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/memorandum-ministry-foreign-affairs-problems-related-security-and-disarmament>. Legutóbbi megtekintés: 2023. március 23.)

A Nyugat és Kelet közötti feszült viszony ellenére Olaszország továbbra is tárgyalta a Szovjetunióval. 1984. április 22–24. között Moszkvában folytattak politikai tárgyalásokat a kapcsolatokról, melyeken Migliulo és Gromiko megegyezett abban, hogy a párbeszédet újra kell kezdenie a két félnek, és hogy a nemzetközi életben az egyensúlyra és a biztonságra kell törekedni. Bár a Szovjetunió kifejezte szimpátiáját Olaszország és politikája iránt, Gromiko azt is kihangsúlyozta, hogy a problémák megoldása az Egyesült Államokon múlik, mert Moszkva nyitott a megegyezésre.⁶³

A moszkvai tárgyalás után alig egy héttel Gromiko levelet küldött Andreottinak, ami-re az olasz külügyminiszter a nyár folyamán válaszolt. Ebben Andreotti megerősítette, hogy Róma nyitott a problémák megoldására, amihez elengedhetetlen a párbeszéd és a tárgyalás, és sajnálatát fejezte ki az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország szovjetellenes politikája miatt. Mindemellett az olasz külügyminiszter vállalta, hogy aktív munkát fog folytatni a nemzetközi béke és együttműködés vonalán, illetve üdvözölte azt a szovjet döntést, hogy Moszkva nem akar konfrontálódni Washingtonnal a viláágűr lefegyverzése kapcsán.⁶⁴

Andreotti ugyanakkor nem csak levelekkel fejezte ki, hogy aktív résztvevője kíván lenni a nyugat–keleti kapcsolatok rendezésének. 1984 áprilisában személyesen utazott a Szovjetunióba, hogy tárgyaljon a moszkvai vezetőkkel. Ezen a tárgyaláson Moszkva újfent kijelentette, hogy a növekvő háborús veszélyt az Egyesült Államok militarista, kalandor irányvonala okozza, amivel célja a katonai stratégiai egyensúly megbontása, és Olaszország ebben segít az Egyesült Államokkal, hogy a rakéták telepítésével a békét és a biztonságot fenyegeti. Andreotti a tárgyaláson nem próbálta megvédeni az Egyesült Államok politikáját, és a jelentések szerint érződött rajta, hogy aggódik az amerikai rakéták befogadása és a nemzetközi helyzet romlása miatt. Az olasz külügyminiszter kijelentette, hogy a cél az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti bizalom minimumának helyreállítása, és a bécsi tárgyalásokon a holtpontról való elmozdulás. Ezekre reagálva szovjet tárgyalópartnerei azt válaszolták, hogy a bizalmat Washington ásta alá, és csak akkor állítható helyre, ha visszaállítják az amerikai rakéták telepítése előtti állapotokat, illetve ha a nukleáris fegyverzetekbe beleszámítják Nagy-Britannia és Franciaország arzenálját is. Andreotti válaszul megemlítette, hogy ezekhez minden érintett fél erőfeszítésére szükség lenne. Bár a két szuperhatalom és a Nyugat–Kelet közötti viszonyban nem történt előrelépés Andreotti moszkvai útja során, Olaszország és a Szovjetunió kétoldali kapcsolatai erősödtek, elsősorban gazdasági és kulturális ügyekben. A résztvevők ugyanis ipari és technikai együttműködésről szóló hosszú lejáratú programot írtak alá.⁶⁵

Az áprilisi tanácskozás után néhány hónappal, 1984. július 23–24-én az olasz és a szovjet képviselők Rómában találkoztak ismét. Ezen a politikai konzultáción érintették a nyugat–keleti kapcsolatok, a lefegyverzés és a stockholmi konferencia kérdéseit. A svéd fővárosban ekkor már több mint fél éve zajlott az Európai Biztonság- és Bizalomépítési

63 Telegram. Róma, 1984. ASILS AGA 327.689.27.7. 1–2.

64 Telepresso. Moszkva, 1984. július 9. ASILS AGA 327.689.27.7. 2–3.

65 Jelentés. Bp., 1984. május 3. MNL OL XIX-J-1-j. KÜM TÜK. Olaszország. 1984/116. d. 1–5.

és Leszerelési Konferencia.⁶⁶ A jó és szívélyes hangulatúnak beállított római eseményen a résztvevők nézőpontot cseréltek az említett témákban, és kifejezték közös akaratukat a párbeszéd és az együttműködés kapcsán.⁶⁷ A júliusi római tanácskozás fordulópontot jelentett a két szuperhatalom és a két blokk közötti kapcsolatokban, ugyanis az INF-ről szóló tárgyaláson a szovjet nagykövet kijelentette, hogy Moszkva kész elfogadni azt a nyugati álláspontot, mely szerint az európai területekbe beletartoznak azok az ázsiai területek is, ahonnan az SS-20-okkal el lehet érni a NATO-tagállamokat, illetve hogy az egyezményeknek nemcsak a rakétákra, hanem a bombázókra is ki kell térnie. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió álláspontja 1982 óta nem változott, vagyis nem hajlandó elismerni az amerikai rakétatelepítést Európában, és az egyezményekbe nyugati oldalon a brit és a francia erőket is bele kell számolni.⁶⁸

A Szovjetunió nyitottsága a nyugati országok és elsősorban Olaszország irányába leginkább Andreotti érdeme volt. 1980-tól kezdve Olaszország a moszkvai vezetők szemében tradicionális barátból háborús uszító és az Egyesült Államok agressziójának előőrse lett, ez azonban Craxi hatalomra kerülésével megváltozott. Bár a szocialista miniszterelnököt nem nézték jó szemmel Moszkvában, mert úgy tekintettek rá, mint aki „támadást vezet a munkások ellen”, ám azt elismerték, hogy komoly lépéseket tett a Szovjetunió irányába, és Moszkva számára is elfogadható javaslattal állt elő az eurorakéták moratóriuma kapcsán. A moszkvai vezetők azonban mégis Andreotti külügyminisztériumba való visszatérését tekintették a legpozitívabb fejleménynek Olaszországban. A Kereszténydemokrata Párt vezetői amúgy is jó kapcsolatokat ápoltak a Szovjetunióval, Andreotti viszont még párttársainál is jobb megítélésben részesült Moszkvában, és örömmel fogadták az olasz külügyminiszter azon kijelentését, hogy abszurd dolog Európában európai stratégiai nukleáris erőre gondolni. Andreotti személyének köszönhetően a Szovjetunió érdeklődve figyelte az olasz politikai lépéseket az eurorakéták terén, a mediterráneumban és a kelet-európai országok irányába való nyitásban.⁶⁹ Talán az olasz külügyminiszternek köszönhető az is, hogy 1984. május 23-án Moszkvában Olaszország gázegyezményt írt alá a Szovjetunióval.⁷⁰ Pár hónappal később szintén Moszkvában, július 6-án egyezményt kötöttek a levéltárak kölcsönös megnyitásáról. Ez utóbbi azért is számított különlegesnek, mert a Szovjetunió először kötött ilyen egyezményt nyugati országgal.⁷¹

66 NATO kézikönyv. Szerk. Dr. Tólas Péter. Bp., 2001. 431.

67 Telegram. Róma, 1984. július 26. ASILS AGA 327.689.27.7. 1–2.

68 Feljegyzés. ASILS AGA 327.689.27.7. 1–2.

69 Az olasz Külügyminisztérium sajtóközleménye. Róma, 1984. november 18. ASILS AGA 327.689.27.7. 1–2.

70 *Il Giornale* Róma, 1984. május 22. ASILS AGA 327.689.27.7.

71 Feljegyzés. Róma, 1984. július 7. Uo. 1.

Az olasz–szovjet viszony az 1980-as évek közepén

A két ország közötti viszony fejlődésében egy kisebb törés következett be, amikor 1984. november 23-án a Szovjetunió megszakította a genfi tárgyalásokat. A szovjet lépést Róma természetesen elítélte, és a tárgyalások mielőbbi folytatására szólította fel Moszkvát. Az olasz vezetők úgy fogalmaztak, hogy ha maradnak is megválaszolatlan kérdések, a tárgyalásokat mindenképpen folytatni kell, mert csak az európai egyensúly teremtheti meg azt a biztonságot és stabilitást, amire mindkét félnek szüksége van, és ami a Szovjetunió-nak, az Egyesült Államoknak és az európai országoknak egyaránt az érdeke. Éppen ezért a genfi tárgyalásokat és a stockholmi konferenciát a kölcsönös bizalom jegyében folytatni kell, és fel kell számolni a váratlan támadás lehetőségét. Ennek értelmében a nyugati országok a zéró opció javaslatával álltak elő, vagyis szerintük a közép- és hosszú távú rakéták teljes felszámolására lenne szükség.⁷²

A novemberben bekövetkezett törés ellenére az 1984-es esztendő nagyon jó évnak számított az olasz–szovjet viszonylatban. Ezt Lunkov is megerősítette, aki hozzátette, hogy a „nemzetközi helyzet aggasztó, nyugtalanító és veszélyes”, amit az Egyesült Államok okoz a világűr felfegyverzésével. Lunkov szerint „szükséges lenne, hogy amint Margaret Thatcher már megtette, a többi európai kormány is fellépjen ez ellen a militarizáció ellen”, és bár nem várható, hogy Genfben minden egy csapásra megoldódjon, a tárgyalásokat mégis fel kell újítani. Ennek érdekében – tette hozzá – szervezés alatt áll Gromiko római útja, amit 1985. február 25–28-ig terveznek, és remélhetőleg az egyik legfontosabb találkozó lesz mind politikai, mind gazdasági és kereskedelmi, mind kulturális téren.⁷³

1984 végére a nemzetközi helyzetben is változás következett be. December 13–14-én Brüsszelben az Atlanti Tanács Miniszteri Szekcióján a közepes hatótávolságú nukleáris erőik Olaszországba történő telepítéséről tárgyaltak, és a résztvevők szerint a telepítés, illetve Reagan újraválasztása miatt a Szovjetunióval szembeni magatartás revíziójára van szükség, hiszen esély van a két szuperhatalom közötti párbeszéd újrafelvételére a lefegyverzésről, amin érintenék mind a nukleáris fegyvereket, mind a világűr fegyverzet-ellenőrzését. Az itt elhangzott jelentés szerint a Szovjetunió az 1990-es évek közepére képes lesz arra, hogy olyan rakétákat fejlesszen ki, amelyek 2-3 méteres pontossággal rendelkeznek, ezekkel pedig hatékony meglepetésszerű támadást tudnának indítani a NATO katonai objektumai ellen. Erre az Egyesült Államok új stratégiai fegyverekkel kíván válaszolni. A brüsszeli tanácskozáson ismertették az FNI telepítésének aktuális állapotát. Ezek szerint már sikerült telepíteni Comisóba 16, Nagy-Britanniába pedig 32 cirkálórakétát, míg az NSZK területén már üzembe helyeztek 45 darab Pershing-II-t. Ezzel szemben azonban a Szovjetunió 387 SS-20-as rakétával rendelkezik, felépített 43 bázist, további 10 bázis építése előrehaladott állapotban van, és új bázisok felépítését is tervezi az SS-X-25-ös

⁷² Feljegyzés. Uo. 3–5.

⁷³ *La Nazione* Róma, 1984. december 29. Uo.

interkontinentális rakétái számára. Ezekből a számokból is jól látszik, hogy a Szovjetunió fölényben volt az európai rakéták szempontjából.⁷⁴

A brüsszeli tanácskozás után nem sokkal a moszkvai olasz nagykövet levelet küldött Andreottinak. A levélben kifejtette, hogy a Szovjetunió hozzáállása megváltozott a Stratégiai Védelmi Kezdeményezésről,⁷⁵ [Strategic Defense Initiative; = SDI] és az űrpajzs már nem akadálya többé a két szuperhatalom közötti párbeszédnek. Ennek ellenére a nagykövet szerint tévedés lenne azt hinni, hogy a Szovjetunió már nem fog harcolni az űrpajzs ellen, ugyanis Moszkvának az a meggyőződése, hogy az SDI katonai fölényt biztosítana az Egyesült Államok számára. Közben a levél arra is figyelmeztet, hogy a Szovjetunió propagandát fog indítani azok ellen az európai országok ellen, amelyek csatlakozni kívánnak az SDI-hez. Ráadásul a propaganda nemcsak a kormányokra, hanem az érintett országokban található cégekre, vállalatokra is nyomást fog gyakorolni, ami kifejezetten negatív hatást válthat ki, ugyanis ezeknek a cégeknek és vállalatoknak gazdasági szempontból túlságosan fontosak a Szovjetunióval való kapcsolatok.⁷⁶

Az 1984-ben az olasz-szovjet kapcsolatokban bekövetkezett változás folytatódott a következő évben is. 1985 tavaszán a Szovjetunió úgy nyilatkozott, hogy erősödőben vannak a más NATO-tagállamoktól eltérő elemek az olasz külpolitikában, hiszen Róma nyilvánosan síkra szállt az enyhüléshez való visszatérés mellett, és Moszkva szerint az olasz kormány Nyugat-Európában a legfogékonyabb a szocialista országok javaslataira.⁷⁷ Ennek következtében Gorbacsov 1985. augusztus 26-án levelet küldött Rómába, melyben a nukleáris fegyverek problémáját érintette, és bejelentette, hogy a Szovjetunió egyoldalú moratóriumot hirdetett a rakéták ellen, és felszólítja az Egyesült Államokat, hogy folytassa ezt a példát. A szovjet pártfőtitkár levelére nem sokkal később megérkezett az olasz válasz, mely szerint a konzultációt nem lehet csak moratóriumokra korlátozni, hanem szorosabb párbeszéd kell Nyugat és Kelet között. A levélben az olasz kormány reményét fejezte ki, hogy a két szuperhatalom közötti közvetítésben hasznos szerepet fog tudni betölteni, de egy atlanti vagy európai ülésen kell megvitatni, hogy hogyan lehet az Egyesült Államok és a Szovjetunió viszonyát közelíteni, illetve a Nyugat és Kelet közötti párbeszédet erősíteni.⁷⁸

Brüsszelben azonban nem hittek a szovjet rakétamoratóriumnak. A NATO vezetői információkkal rendelkeztek arról, hogy a Szovjetunió nem állította le rakétáinak telepí-

74 "Ministerial session of the Atlantic Council (Bruxelles, 13th-14th December, 1984). Security problems". 1984. december 13. ASILS AGA Andreotti's NATO Series. Memorandum by Ministry of Foreign Affairs. 2-11. (<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/memorandum-ministry-foreign-affairs-ministerial-session-atlantic-council-bruxelles-13th>). Legutóbbi megtekintés: 2023. március 23.)

75 A Stratégiai Védelmi Kezdeményezést [Strategic Defense Initiative] 1983 márciusában hirdette meg Reagan amerikai elnök, melynek az volt a lényege, hogy egy bonyolult, főleg a lézertechnológián alapuló védelmi pajzsot hoznak létre, amelynek egyes elemeit a világűrben helyeznék el. Lásd Magyarics Tamás: *Az Amerikai Egyesült Államok története 1914-1991*. H. n. [Bp.,] 2008. (A Rövid XX. Század) 173-174.

76 Letter by Ambassador in Moscow Sergio Romano to Minister of Foreign Affairs Andreotti. 1985. január 1. ASILS AGA Andreotti's NATO Series. 1-2. (<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/letter-ambassador-moscow-sergio-romano-minister-foreign-affairs-andreotti>). Legutóbbi megtekintés: 2023. március 23.)

77 Jelentés. Bp., 1985. május 16. MNL OL XIX-J-1-j. KÚM TŰK. Olaszország. 1985/118. d. 2.

78 Feljegyzés. Róma, 1985. augusztus 29. ASILS AGA 327.689.27.8. 1985. 1-2.

tését sem saját területén, sem Kelet-Európában, és hogy az utóbbi időben SS-20-okat telepítettek a szatellitállamokba, így összesen 414 egységgel rendelkeznek 41 bázison. Ráadásul további 9 bázis áll építés alatt, amiből 7 nyugaton található, és fejlesztik az SS-X-25-ös rakétáikat is.⁷⁹ A szovjet rakétatelepítések és -fejlesztések miatt a NATO-ban úgy gondolták, hogy a Szovjetunió fölényét nem lehet csak földi stratégiai fegyverek modernizációjával kiegyenlíteni, már csak azért sem, mert ez a rendszer a Minuteman rakétákon alapul, amit az 1960-as években alkalmaztak az 1950-es évek technológiájával, vagyis meglehetősen elavult.⁸⁰ A szovjet fölény jelentősnek számított, mivel a 2000 amerikai nukleáris fejjel szemben a Szovjetunió több mint 6000 ilyen fejjel rendelkezett, és folyamatosan ballisztikus rakétákkal fejlesztette védelmi programját, illetve nagy erejű lézer kifejlesztésével technológiai erőfeszítéseket tett a fejlesztés érdekében. Mindeközben bár a Szovjetunió a rakéták végső fázisban való elfogására koncentrált, de fejlesztés alatt áll egy az űrben működő rendszer is. A NATO értesülései szerint Moszkva az utóbbi időben nagy precizitású rendszert épített ki, amivel képes lehet első csapást mérni az amerikai és európai katonai installációk ellen, míg védelmi képességeit csak a megmaradt nyugati rakétapotenciál ellen fejleszti. Brüsszelben arra számítottak, hogy a következő években kemény szovjet reakciók várhatók, amivel igyekeznek majd hátráltatni az amerikai erőfeszítéseket, és próbálják megosztani az Atlanti Szövetséget. Eközben az Egyesült Államok a szovjet első csapás elleni védelmi rendszert modernizálja, és cáfolta azokat a vádakokat, melyek szerint az űrpajzs a szovjet támadó rakétapotenciál növelését fogja eredményezni, hiszen ez elviselhetetlen költségeket okozna Moszkva számára. Az űrpajzs fejlesztésébe Washington Rómát is meghívta, és kisebb kutatási terveket bíztak volna olasz vállalatokra, illetve kutatóközpontokra. Az amerikai kormány szerint már októberben alá is lehetne írni az első szerződéseket, azonban az olasz kormány még nem nyilvánított véleményt a csatlakozásról.⁸¹ Az űrpajzs fejlesztését Washingtonban azért is tartották fontosnak, mert bár a Szovjetunió ígéretet tett a támadó nukleáris fegyvereinek drasztikus csökkentésére, ezt az amerikai kormány csak a politikai nyomás eszközének tekintette, amivel Moszkva azt akarja elérni, hogy vizsgálják felül az SDI érinthetlenségét.⁸²

A magyar hírszerzéshez időközben olyan információ jutott el, hogy az Egyesült Államok nem kíván új fegyverrendszereket beiktatni, ugyanakkor a teszteléseket, kutatásokat

79 "State of the Alliance". 1985. június 6. ASILS AGA Andreotti's NATO Series. Ministry of Foreign Affairs. 8. (<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/ministry-foreign-affairs-state-alliance>. Legutóbbi megtekintés: 2023. március 23.)

80 "Cooperation in the field of production of armaments (CNAD and IEPG)". 1985. június 6. ASILS AGA Andreotti's NATO Series. Memorandum by Ministry of Foreign Affairs. 2-3. (<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/memorandum-ministry-foreign-affairs-cooperation-field-production-armaments-cnad-and-iepg>. Legutóbbi megtekintés: 2023. március 23.)

81 "Meeting at the Ministry of Defense with General Abrahamson". 1985. augusztus 27. ASILS AGA Andreotti's NATO Series. Memorandum by the Ministry of Foreign Affairs to Minister Andreotti. 1-6. (<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/memorandum-ministry-foreign-affairs-minister-andreotti-meeting-ministry-defense-general>. Legutóbbi megtekintés: 2023. március 23.)

82 "Cooperation in the field of production of armaments (CNAD and IEPG)". 1985. június 6. ASILS AGA Andreotti's NATO Series. Memorandum by Ministry of Foreign Affairs. 5. (<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/memorandum-ministry-foreign-affairs-cooperation-field-production-armaments-cnad-and-iepg>. Legutóbbi megtekintés: 2023. március 23.)

és a termelést folytatni fogja. Ebben Spadolini szerint Olaszország is részt akar venni, többször is ígéretet tett arra olasz cégeknek és vállalatoknak, hogy olasz technológiák, illetve ipari eljárások bekerülhetnek majd az amerikai tervekbe, még akkor is, ha egyébként Rómát nem érdekli az űrfegyverek inklúziója. Az SDI további fejlesztésére azért is volt szükség, mert bár zajlottak a két szuperhatalom közötti genfi tárgyalások, ezek csak felületes eredményre vezettek, és a tárgyalásokkal párhuzamosan komoly védelmi és támadó rendszerek felállításába kezdtek mindkét oldalon. A tárgyalásokat egyébként az olasz kormány alapvetően pozitívnak értékelte, de hangsúlyozta, hogy az első kisebb eredményeknek annyi az érdeme, hogy újabb tárgyalásokat vetítenek előre, míg a komoly áttörés elérésére legalább 3–5 év kell majd. Ezzel kapcsolatban egy Egyesült Államokban élő diplomata így fogalmazott: „Aminek mi itt különösen örülünk, az az, hogy az elnök el van szánva arra, hogy második mandátumának lejártá előtt (1988-ban) felszámolja Kuba és a Szovjetunió problémáját.”⁸³ Kubával ugyanis az Egyesült Államoknak az 1970-es években bekövetkezett enyhülést követően az 1980-as évekre megint megromlott a kapcsolata. Ennek oka az volt, hogy Kuba támogatta a közép-amerikai gerillamozgalmakat, és jó viszonyt ápolt Líbiával és Algériával. 1980 nyarán az Egyesült Államok hadmozdulatokat hajtott végre a Karib-tengeren, majd 1981-ben kongresszusi támogatással létrejött a Kubai–Amerikai Nemzeti Alapítvány a kubai rendszer megbuktatására. Erre válaszul Kuba területvédő milíciák felállításába kezdett. A feszült viszony miatt 1984-ig szünetelt a két ország közötti párbeszéd.⁸⁴

A Szovjetunióval fennálló problémák megoldása érdekében 1985 nyarán a magyar hírszerzés úgy értesült, hogy Reagan találkozni kíván Gorbacsovval, amelyen egy látványos gesztusként felajánlja majd a Varsói Szerződés országainak az SDI-ben való részvétel lehetőségét. Bár az Egyesült Államokban úgy gondolták, hogy Moszkva visszautasítja majd az amerikai ajánlatot, ez azonban jelentős presztízsnövekedést okozhatna Washingtonnak, és a felajánlásért cserébe Reagan azzal a követeléssel állna elő, hogy drasztikusan csökkentsék a középhatótávú rakéták mennyiségét, és kezdjenek el tárgyalni egy új SALT-egyezményről. Ez azért lett volna fontos az Egyesült Államoknak, mert egy katonai jelentés szerint az 1980-as évek végére a Szovjetunió elsőprő katonai fölényt alakíthat ki Európában a NATO-val szemben, és a szovjet rakéták képesek lesznek arra, hogy az amerikai nukleáris erőket megsemmisítsék. A jelentés kitért arra is, hogy pár éven belül a Szovjetunió elsőgenerációs lézerrendszert fog kifejleszteni, ami minimalizálná veszteségeit egy esetleges nukleáris háborúban, miközben Moszkva hagyományos és nukleáris fegyverekkel folyamatosan erősíti az európai hadszínteret.⁸⁵ Reagan szimbolikus ajánlata ellenére az amerikai és szövetségeseik viszont nem vártak jelentős javulást a Nyugat–Kelet kapcsolatokban addig, amíg az SDI nincs kész.⁸⁶

A magyar hírszerzés információival szemben Nitze a genfi tárgyalások fejlődéséről számolt be Brüsszelben. Elmondta, hogy a Szovjetunió kész elfogadni a stratégiai fegy-

83 1985. március 5-i jelentés fordítása. ÁBTL 3.2.3. Mt. 867/17. 32–33.

84 Anderle Ádám: *Kuba története*. Bp., 2004. 155–157.

85 Rejtjelezett okmány. Bp., 1985. június 13. ÁBTL 3.2.3. Mt. 867/17. 74–76.

86 Fordítás. Bp., 1985. augusztus 26. Uo. 83.

verek csökkentését, így sikerülne 1250 rakétára redukálni ezt a fegyverrendszert, és Moszkva pozitívan reagált arra a javaslatra is, hogy a nukleáris erők maximumát 6000-ben korlátozzák a korábbi 10 000-12 000 helyett. Nitze továbbá nem zárta ki annak lehetőségét sem, hogy Nyugat-Európában maradhatna az FNI, sőt, véleménye szerint Gorbacsov nyitottá vált arra, hogy elfogadja az úrfegyverkezést.⁸⁷

Azt, hogy Olaszországnak mekkora szerepe volt a genfi tárgyalások fejlődésében, nehéz megmondani, mindenesetre Gorbacsov élénken érdeklődött az ország iránt, és úgy tekintett az olasz kormányra, mint amelynek lehet szerepe a tárgyalások előmozdításában. A két ország közötti jó viszony bizonyítékaként szóba került Craxi esetleges moszkvai útja, igaz, egyelőre időpontot nem határoztak meg. Nem véletlenül került szóba Craxi útja a Szovjetunióba, ugyanis az olasz miniszterelnökre Gorbacsov úgy tekintett, mint aki a legmegértőbb és legjózanabb a bonni értekezlet résztvevői közül.⁸⁸ A nyugatnémet fővárosban 1981 júniusában ült össze az Észak-atlanti Tanács ülése, melyen az állam- és kormányfők elfogadták a „Szabadságban a békéért” nevű szövetségi programot.⁸⁹

Az olasz kormányfő moszkvai útja nem sokkal később meg is valósult. 1985. május 28–30-án Craxi és Andreotti a szovjet fővárosban folytatott tárgyalásokat. Ezeket a szovjet politikusok hangoztatták, hogy országuk nagyobb hangsúlyt fog helyezni az úrfegyverek megfékezésére, és ragaszkodnak ahhoz, hogy a rakéták számának megállapításakor az angol és francia rakétákat is számítsák bele a szerződésbe. A szerződéssel kapcsolatban azonban jelentős előrelépésnek tekinthető, hogy legalább már kezdett körvonalazódni egy platform. A tárgyaláson Gorbacsov nagyobb érdeklődést mutatott és nagyobb jelentőséget tulajdonított az olasz álláspontnak, mint elődei, aminek köszönhetően határozott lépéseket tettek az olasz–szovjet kétoldalú kapcsolatok fejlődéséért, ami magában foglalta azt is, hogy Moszkva növelni fogja az Olaszországból érkező importját.⁹⁰ A moszkvai tárgyalásokat Craxi később úgy értékelte, hogy tartalmasak és tárgyszerűek voltak, amelyeken sikerült konstruktívan megközelíteni a nemzetközi helyzet legjelentősebb kérdéseit, mint például a hadászati erőegyensúly megőrzését, vagy a SALT betartását. Az olasz kormányfő szerint azonban a nyugati országoknak alaposabban meg kellene vitatni a nukleáris fegyverek korlátozásának kérdését, az Egyesült Államok SDI-programját, továbbá az angol és a francia rakéták beszámításának elvi lehetőségét annak érdekében, hogy a tárgyalások eredményre vezethessenek.⁹¹

Az olasz–szovjet kapcsolatok 1985 nyarán tovább erősödtek. Gromikót 1985-ben megválasztották a szovjet államtanács elnökének, amihez Cossiga és Andreotti levélben gratulált a korábbi szovjet külügyminiszternek, akinek elismerték a nemzetközi politikában kifejtett évtizedes munkáját, és hangsúlyozták, hogy a két ország között töretlen az együtt-

87 “Statement by Ambassador Nitze to the Atlantic Council about recent developments of the Geneva negotiation”. 1985. október 15. ASILS AGA Andreotti’s NATO Series. Memorandum by Ministry of Foreign Affairs. 1–2. (<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/memorandum-ministry-foreign-affairs-statement-ambassador-nitze-atlantic-council-about>. Legutóbbi megtekintés: 2023. március 23.)

88 Jelentés [rejtjeltávirat]. Róma, 1985. május 6. MNL OL XIX-J-1-j. KÜM TÜK. Olaszország. 1985/118. d. 1.

89 NATO kézikönyv, 430.

90 Jelentés. Róma, 1985. május 31. MNL OL XIX-J-1-j. KÜM TÜK. Olaszország. 1985/118. d. 1.

91 Jelentés. Bp., 1985. június 20. Uo. 1–2.

működés, amit bizonyítanak az elmúlt hónapokban lefolytatott gyakori és szívélyes találkozások és beszélgetések Bécsben, Moszkvában és Rómában.⁹² Nem sokkal a gratulálólevél küldése után, 1985. július 9-én Andreotti a Farnesinában fogadta Nyikolaj Komarovot, a szovjet külkereskedelmi miniszterhelyetttest, hogy az Olaszország és a Szovjetunió közötti kereskedelmi kapcsolatokról tárgyaljanak egy nappal azután, hogy az Olasz–Szovjet Vegyes Bizottság megtartotta ülését. A tárgyaláson szóba került, hogy míg az 1984-es esztendő rekord deficitet eredményezett a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatokban a maga 4300 milliárd lírájával, addig 1985-ben a Szovjetunió növelte olasz importját, így a mérleg már csak 483 milliárd lírás passzívumot mutat, ami a harmada az előző év ugyanezen időszakának. Corti államtitkár megjegyezte, hogy biztos abban, hogy Moszkva ki fogja majd egyenlíteni kereskedelmi mérlegét, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a Szovjetunióba irányuló export csak 2%-át teszi ki a teljes olasz exportnak, míg Rómának a legnagyobb szüksége a szovjet gázra és olajra van.⁹³ A kereskedelmi tárgyalások után néhány hónappal jelentős diplomáciai sikert is elkönnyvelhettek a felek, ugyanis Andreotti az új szovjet külügyminiszterrel, Sevardnadzéval találkozott, és a Torino közelében elesett szovjet partizánok sírjának témájáról folytattak tanácskozást.⁹⁴ Ezzel nagyjából egy időben Lunkov átadta Craxinak Gorbacsov válaszlevelét, melyben az FNI és az SDI volt a fő téma. Ebben Gorbacsov felhívást tett közzé a nyugati országok számára, melyben hangsúlyozta, hogy a valódi előrelépés a nukleáris fegyverek radikális leépítése lenne.⁹⁵

1985. november 19–20-án Genfben találkozott egymással a két szuperhatalom vezetője. Az esemény már csak azért is különlegesnek számított, mert 1979 óta nem rendeztek csúcstalálkozót az Egyesült Államok és a Szovjetunió között. Genfben a Szovjet Kommunista Párt főtitkára kifejezte szándékát az afganisztáni kérdés lezárására, bár még nem említette a szovjet csapatok kivonulását, míg Reagan az SDI kapcsán megjegyezte, hogy az szerinte összeegyeztethető az 1972-es ABM-szerződés [Anti-Ballistic Missile] korlátozásaival, amely szerint mind az Egyesült Államok, mind a Szovjetunió kötelezettséget vállalt arra, hogy csak két olyan 150 km átmérőjű körzetet hoz létre, ahova rakétaelhárító rendszereket telepít.⁹⁶ Reagan elnök kijelentésével azonban a szovjet vezető nem értett egyet. A nézeteltérések ellenére a találkozó végén közös nyilatkozatban erősítették meg, hogy a stratégiai fegyverek mennyiségét jelentősen csökkenteni kívánják, melynek részleteiről későbbi alkalmakon fognak egyeztetni. A genfi találkozó a kezdete volt annak a tárgyalássorozatnak, amelyet a két szuperhatalom vezetői folytattak egymással az 1980-as évek második felében, és elvezetett a hidegháború végéhez.⁹⁷

A stratégiai fegyverek mennyiségének csökkentése nem először merült fel témaként a Szovjetunió és egy NATO-tagállam között. Abban az időszakban, amikor a nemzetközi konfliktusok miatt a szuperhatalmak vezetői nem tárgyaltak egymással, Olaszország folytatott egyeztetéseket a moszkvai vezetőkkel. Ezeken az egyeztetéseken, melyek vagy sze-

92 Telegram. Róma, 1985. július 3. ASILS AGA 327.689.27.8. 1–3.

93 *Il Tempo* 1985. július 9. Uo.

94 Telegram. Róma, 1985. december 11. Uo. 1.

95 Feljegyzés. Róma, 1985. december 19. Uo. 1–3.

96 Fischer: *A megosztott világ*, 280.

97 Horváth–Paragi–Csicsmann: *Nemzetközi kapcsolatok*, 287.

mélyesen, vagy levélben történtek, Róma továbbította Moszkvába az amerikai kormányok álláspontját a különböző kérdésekben, és igyekezett közelíteni egymáshoz a két szuperhatalom elképzeléseit a fegyverkezést, illetve annak korlátozását illetően. Vagyis kijelenthetjük, hogy Róma a kis hidegháború éveiben közvetítő szerepet töltött be az Egyesült Államok és a Szovjetunió között, amit Gorbacsov meg is köszönt az olasz kormányfőnek az 1985 decemberében küldött levelében.⁹⁸ Mindeközben azonban Róma igyekezett megerősíteni helyzetét a nyugati szövetségi rendszeren belül, és amerikai rakétákat telepített Comisóba, illetve aktív szerepet vállalt a Nyugat-európai Unió újjáélesztésében is.⁹⁹

A közvetítő szerep felvállalásának természetesen nem csak és kizárólag etikai okai voltak. Olaszország szoros gazdasági kapcsolatokat ápol a Szovjetunióval, és bár a teljes olasz exportnak és importnak csak csekély részét tette ki a Szovjetunióval való kereskedelem, mégis fontos volt az olasz termékek számára a szovjet piac. Ami azonban még a piacnál is fontosabb volt az olasz kormányoknak, az a szovjet gáz és kőolaj. Olaszország mindig is hiánnyal küszködött az energiahordozók tekintetében, és már az 1950-es években is igyekezett olyan országokkal jó kapcsolatot kialakítani, ahonnan ilyen jellegű termékeket importálhatott. Az 1960-as években a két szuperhatalom viszonyában bekövetkezett enyhülés kapóra jött Rómának, hiszen ezzel megnyílt a lehetőség a Szovjetunióval való kereskedelem előtt. Az 1980-as évek elején az amerikai szankciók miatt ez a kereskedelem azonban veszélybe került, vagyis Olaszországnak az volt az érdeke, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió rendezze egymással a viszonyát, és ismét tárgyalóasztalhoz üljenek a szuperhatalmak vezetői. Ennek érdekében vállalta Róma a közvetítő szerepet a kis hidegháború alatt. Ez az olasz közvetítés pedig, ha nem is kizárólagosan, de el is vezetett a tárgyalások újrafelvételéhez, és ezzel a hidegháború végéhez.

98 Feljegyzés. Róma, 1985. december 19. ASILS AGA 327.689.27.8. 1–3.

99 Láng Péter: Egy szervezet négy évtizede. A WEU rövid története (1954–1993). In: *Nyugat-Európai Unió. Tanulmányok, dokumentumok*. Szerk. Dunay Pál – Gazdag Ferenc. Bp., 1994. 67.

CONTENTS

STUDIES

József Csermelyi The False Charter of Bishop János Gosztonyi?	189
Miklós Fóti The Danube Captaincy of the <i>Vilayet</i> of Buda in the 16th Century	201
Éva Sz. Simon The Birth of a Borders <i>Sancak</i> – Szigetvár. The Logic of the Development of the Ottoman Civil and Military Administration through the Example of the Donations of the Szigetvár <i>Sancak</i>	221
Sándor Gebei The Enactment of the <i>Pragmatica Sanctio</i> in the Principality of Transylvania	243
Ana Biočić Church and State in 19 th Century Croatia	261
Vilmos Erős History, Philosophy and Anti-Semitism. The 19 th Century's Intellectual History of Elemér Mályusz. Source Publication and Interpretation	273
Ferenc Neuspiller Natural Gas or Sanctions? Italian–Soviet Relations during the Little Cold War	293

IN MEMORIAM

Zoltán Kaposi István Orosz (1935–2024)	315
---	-----

E számunk szerzői

Ana Biočić, segédprofessor, Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet [Zágrábi Egyetem, Katolikus Teológiai Kar] ● Csermelyi József, levéltáros, Evangélikus Országos Levéltár ● Erős Vilmos, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Középkori, Kora újkori Magyar Történelmi és Segédtudományi nem önálló Tanszék ● Fóti Miklós, tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Turkológiai osztály ● Kaposi Zoltán, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar ● Gebei Sándor, professor emeritus, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Ókori, Középkori és Kora Újkori Történelmi Tanszék ● Neuspiller Ferenc, történész ● Sz. Simon Éva, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbetítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009

2 4 0 0 2